

Veljko Kajtazi, *Romsko–hrvatski i hrvatsko–romski rječnik*, Bibliotheca orientalia, Zagreb, 2008, 411 str.

Hrvatska je leksikologija od 2008. godine bogatija za čak dva »prva« romsko–hrvatska rječnika i hrvatsko–romska rječnika u svojoj leksikologijskoj torbi. Prvi je izašao u Bibliotheci orientali, a drugi je izdala Bitola. Oba su izdavača iz Zagreba. Priređivači su ovih dvaju rječnika radili neovisno jedni o drugima i tako se zbililo da u predgovorima obaju stoji kako se radi o prvom takvom djelu u Hrvata. Reklo bi se, međutim, nakon temeljitog uvida u strukturu ovih dvaju rječnika da je tvrdnja pomalo olako izrečena.

Premda se dugo vremena osjećala praznina nepostojanja upravo takve vrste leksikoloških djela na ovim prostorima, ne možemo mimoći pionirske radove Rade Uhljika koji je skupljenu leksičku građu zapadnogurbetskoga (Bosna, Hercegovina, Sandžak) objavio u omanjem rječniku, naslovljenom *Srpsko–hrvatsko–ciganski rječnik* u Sarajevu 1947. godine. Romolozni taj rječnik drže dragocjenim prilogom proučavanju romskoga jezika. Uhljik je kasnije (Sarajevo 1983) objavio znatno prošireno izdanje istoga rječnika pod naslovom *Srpsko–hrvatsko–romsko–engleski rječnik* koji je otisnut u tri naklade. U tom je rječniku dodana engleska strana, ali i mnogi negurbetski leksemi, koji nisu posebno označeni, te je za svaku temeljitiju upućenost u romski leksik potrebna solidna romološka sprema. Valja požaliti što priređivači »prvih« romsko–hrvatskih rječnika nisu uzeli u obzir romsku građu što ju je bio skupio Rade Uhljik, osobito stoga što je s obzirom na romske seobe uzrokovane ratnim zbivanjima 90–ih godina 20. stoljeća temeljni leksik i u rječniku objavljenom u izdanju Bibliothecae orientali gurbetski. Na budućim je generacijama romologa i leksikologa da porade na tome, i nadajmo se da će hrvatska leksikologija i to jednom doživjeti.

Zamjerka tvrdnji o pionirskom radu dotiče ponajviše drugi rječnik što ga je izdala Bitola, a koji je izašao povodom VII. svjetskog kongresa International Romani Uniona u Zagrebu. Naime, tu je riječ o prijevodu rječnika dr. Trajka Petrovskog i Kasuma Cane s makedonskog na hrvatski pa tvrdnja da se radi o prvom romsko–hrvatskom rječniku nikako ne stoji. Uz to, radi se, nažalost, o ne do kraja izrađenom prijevodu, kao i o neobičnom uređenju rječnika, što sve skupa ostavlja dojam poludovršenog odnosno nedovršenog posla u kojemu se i površnom i pažljivom čitatelju jako teško snaći. Lektorske omaške nimalo ne poboljšavaju takav dojam.

Tako smo ostali na samo jednom prvom romsko–hrvatskom rječniku, ako uzmemo da je Uhljikov raden na srpsko–hrvatskom jeziku pa je stoga neprimjeren za takvu titulu. No, u svakom slučaju pred nama je prvi hrvatsko–romski rječnik. Rječnički je korpus skupio Veljko Kajtazi, a u svrhu, kako on sam napominje, uspješnije integracije mladih Roma u hrvatsku kulturu te da bi se očuvala romska kultura za koju se autor boji da bi mogla polako i nestati

jer nestaje i jezik koji je nosi. Hrvatski se romolog Zoran Lapov pobrinuo za stručnu redakciju rječničkog korpusa, a u kratkom uvodu iznosi elementarne informacije o romskim jezičnim skupinama i glasovnom sustavu njihovih govora, kao i leksikologijski i dijalektologijski opis romskoga jezika. Kako romski jezik nije standardiziran, Veljko Kajtazi je skupljao građu vodeći se principom čestotne uporabe pojedinih riječi, a pribjegavao je i neologizmima kada ne bi našao romsku riječ za pojmove i pojave koje je smatrao nužnima za život romskoga jezika. S obzirom na to da najveći dio leksika pripada gurbetskom idiomu, Zoran Lapov je posebno označio samo riječi iz arlijskoga idioma. Iz uvoda Z. Lapova postaje jasno kako je u oba slučaja riječ o govorima koji se na području Hrvatske pojavljuju odnedavna, tek od Drugoga svjetskog rata, a što je nadalje dovelo i do prostorne preraspodjele jezičnih idioma; govornici gurbetskoga i arlijskoga nadmašili su brojem govornike drugih romskih narječja na prostorima Hrvatske i šire. Rječnik nam također, osim uvida u dijalektalnu sliku, otvara prozor u sociokulturološka nastojanja romske jezične zajednice; Lapov je posebno istaknuo dijalektalizme i regionalizme, a označio je i neologizme te posebice neoinvizme kao njihovu podvrstu. Redaktor nas upućuje kako su neoinvizmi povezani s nastojanjima romske jezične zajednice da svoje lingvističke uzore potraži u svojoj pradomovini među novoindoarijskim jezicima. Time dobivamo dragocjenu informaciju o načinima izgradnje romskoga identiteta, koji se s jedne strane oslanja na europski kontekst, a s druge na prostor i jezike svoje, već pomalo mitske, pradomovine Indije. Dakako, budući da govornici romskoga jezika pretežito žive u Europi, neologizmi se najvećim dijelom odnose na europeizme i posuđenice iz pojedinih europskih jezika s kojima su govornici romskoga jezika u stalnome dodiru na ovim prostorima.

Rječnik je obrubljen dvama tekstovima; prvi, uvodni naslovljen »Riječ redaktora« stoji na početku i ponešto smo već i rekli o njemu, a drugi opasuje rječnik s kraja, i prije nego se dotaknemo same rječničke građe, posvetit ćemo nekoliko riječi upravo njemu. Taj je naslovljen »Uvod u gramatičku strukturu romskih govora u Hrvatskoj«, a priredio ga je sociolingvist Nikola Rašić. On pruža čitatelju uvid u mijene romskoga jezika geografskim i vremenskim putovima, od Indije do Europe, te informativni pregled gramatičkih oblika. Dragocjena je obavijest pri tome o glasovnim promjenama u narječjima romskoga, koje su djelomično rezultat prilagodbe i susreta s drugim jezicima, kao i o neriješenom pitanju o broju glasova, što je, svakako, povezano sa standardizacijom jezika, odnosno njezinom odsutnosti, kao i s jezicima s kojima je romski dugo vremena bio ili još uvijek jest u dodiru. Tako je romski jezik izgubio cijeli niz glasova karakterističnih za današnje indijske jezike, kako indoarijske tako i dravidske, a to je prije svega slijed od 5 osnovnih retrofleksa t , th , d , dh , n koji stoje nasuprot 5 dentala t , th , d , dh , n , kao i zvučne aspirate gh , jh , dh , bh nasuprot nezvučnima kh , ch , th , ph koje su opstale. Izgubljena je i razlika među nekoliko nazala (indijski jezici razlikuju ih 5) koji su se svi stopili u dentalno n . Sačuvan je jedan retrofleksni ili grleni glas kako ga naziva autor gramatičkog pregleda, a to je grleno r .

Nakon prikaza glasovnih promjen slijedi opis morfoloških oblika, okupljen pod velikim naslovom *Tvorba riječi*. Zašto je taj dio opisa upravo tako naslov-

ljen, nejasno je, ali u njemu će čitatelj pronaći informacije o deklinacijskim i konjugacijskim tipovima, kao i informacije o nepromjenjivim vrstama riječi. Oblici su raspoređeni u 9 kategorija: imenice, zamjenice, pridjevi, brojevi, glagoli, prilozi, prijedlozi i veznici, a 9. kategoriju čine članovi. Ta je kategorija iznenađenje onima koji poznaju indijske jezike – u njima su, naime, članovi nepoznanica. Iz opisa su izuzete dvije kategorije poznate nam iz hrvatskoga jezika: uzvici i čestice. Deklinacijski se i konjugacijski tipovi donose u tabelarnim prikazima, a kao koristan predgovor prikazu imenskih deklinacija stoje deklinacije upitnih zamjenica *tko* i *što* iz kojih je vrlo lako izvući osnovne imenske postpozicijske sufikse, pa će u jednom trenutku i autor pregleda gramatičkih oblika reći, naglašavajući osnovnu razliku između hrvatskoga i romskoga – prvi je sintetički, a drugi pretežito analitički jezični sustav. Tomu bi se moglo dodati kako zbog svoje analitičke strukture, romski, kao ni drugi novoindijski jezici, ne poznaje sustav padeža, nego samo osnovni i kosi oblik imenske riječi, a na ovaj drugi se onda lijepe postpozicijski oblici da bi se izrazili odnosi koje u sintetičkim jezicima skupa izražavaju deklinacijski nastavci i prijedlozi. To bi svakako činilo analitički modus operandi romskoga jezika, no, kao što je i broj glasova problematičan tako je i sama struktura jezika, te romoloz i dalje razmatraju mogućnost korištenja naziva padež i sintetička promjenjivost riječi namjesto postpozicija i analitička promjena riječi. Pregled literature na kraju »Uvoda u gramatičku strukturu romskih govora« nadasve je dobrodošao svakom jezikoslovcu koji se želi uputiti u romološku problematiku kao što je to i popis literature uz uvodni tekst »Riječ redaktora«.

Francuski je romolog Marcel Courthiade također dao svoj doprinos oblikovanju ovoga rječnika u obliku sažetog tabelarnog »*Pregleda morfoloških promjena u romskome jeziku*« kojemu prethodi već navedeni »Uvod u gramatičku strukturu« Nikole Rašića. Ovakvo se udvostručavanje sadržaja doima djelomice suvišnim, a svakako se čini izmještenim. Pregled, dakle, sadržajno odgovara Uvodu, ali se dva prinosa razlikuju svojim pristupom problematici. Drugi djeluje poput nacрта za prvi, i sam za sebe ne omogućuje lako i brzo snalaženje u problematici romskoga jezika, a kao nadopuna prvoga je djelomice promašen jer se prikazi ne slažu u tehničkim pitanjima – prije svega u transliteraciji i pravopisu (Rječnik i Uvod slijede transliteraciju i pravopis temeljene na hrvatskoj inačici abecede, a Pregled koristi međunarodne oznake za glasove koji su jedinstveni za romski, a različiti od hrvatskih glasova), a onda i u klasifikaciji deklinacijskih i konjugacijskih tipova, te se tako ova dva prikaza nikako ne nadopunjuju, što je vjerojatno bila zamisao autora rječnika, ali, nažalost, nije najbolje pogodena. Trebalo bi pripomenuti, međutim, kako se ovi prikazi, neovisno jedan o drugome, mogu dobro primijeniti – Courthiade daje uvid u opće stanje morfologije u romskome jeziku (po dijalektalnim tipovima), a Rašić, s druge strane, uvid u točno stanje u gurbetskom i arlijskom narječju.

Posljednje su stranice rječnika posvećene kratkom frazeološkom i kulturološkom dodatku nazvanom »Mali razgovornik«. Iz njega doznajemo prototipna pitanja i odgovore vezane uz svakodnevne situacije: pozdrave, čestitarske izraze, isprike, molbe i slično. Time je dovršeno ukratko predstavljanje okvira kojim je okupljeni rječnički korpus podijeljen u, zapravo, dva ravno-

pravna dvojezična rječnika: romsko–hrvatski i hrvatsko–romski. Jasno se iz toga može iščitati signal o namjeri i namjeni ovoga rječnika: da ga podjednako koriste govornici obaju ovih jezika u međusobnoj komunikaciji.

Rječnik je stoga usmjeren na sinkronijsku sliku jezika, donoseći nešto više od 10.000 leksema, čime predstavlja omanji korpus, koji bi se svakako mogao nadopunjavati i širiti, i nadajmo se da će se netko tog posla i prihvatiti. Leme donose osnovne gramatičke informacije o vrstama riječi i njihovoj uporabnoj vrijednosti. Prije svega tu je podatak o njihovu dijalektalnom porijeklu ukoliko se ne radi o riječima iz gurbetskoga narječja koje je izabrano kao polazno u oblikovanju korpusa zbog svoje rasprostranjenosti u ovim krajevima. Upotreba oznaka dijalektalizam i regionalizam, koje smo prethodno kratko spomenuli, svakako je zanimljiva, budući da ih uobičajeno povezujemo sa standardiziranim odnosno nestandardiziranim upotrebom jezika (funkcionalna raslojenost jezika), a romski još uvijek ne poznaje standardizaciju. Moglo bi se spekulirati da će, pri eventualnoj standardizaciji, kao osnova standardizirane varijante biti odabrano ili gurbetsko ili arlijsko narječje kao najrasprostranjenija varijanta na ovim prostorima. Učestalost neologizama govori u prilog naporima govornika romskoga jezika da se rječničko blago umnoži, kao i u prilog živosti jezičnih tvorbenih obrazaca, što je uistinu dobar temelj za gradnju jezika, a tu je i velik broj posudjenica da potpomogne taj napor. Najveću zapreku na putu izgradnje romskoga jezičnog standarda predstavlja sam tip društvene zajednice kojoj pripadaju Romi, kao i narav njihove dispergiranoosti u svijetu.

Rječnički korpus pokriva različita područja ljudske egzistencije. Tu je prije svega najstariji bitni dio rječnika o međuljudskim odnosima i društvu (obitelj, temeljne spoznaje o prirodi i svijetu), pa sve do novijih tehnoloških inovacija. Kao što i valja očekivati prvi dio vrvi riječima s dalekim indijskim etimološkim paralelama ili riječima uvriježenim u jeziku s prašinom starih seobnih drumova: iranskih, grčkih itd. Razvoj tehnologije, kao i integracija u europski kulturalni kontekst popraćeni su brojnim posudenicama iz više europskih jezika s kojima je romski bio u doticaju: iz balkanskih (slavenskih i neslavenskih), romanskih (rumunjskog, talijanskoga i dr.) i inih drugih. U nekim se slučajevima dade zaključiti da neologizmi i posudenice istiskuju riječi starijeg porijekla: npr. pod unosom **napad** stoji samo **atako**, za **uzbunu** tek **alarmo**, dok uz neologizam **apetito** stoji i starije **bokh**, 'glad, tek'. Nameće se pri tome i pitanje o izvorima na kojima se rječnički korpus temelji. Autor spominje usmene izvore pa je time jasna pojava tolikog broja neologizama i posudjenica. Pisani su izvori, čini se, potpuno zanemareni – nijedan nije naveden. Podsjetit ćemo ovdje samo ukratko čitatelje na Radu Uhlika, koji je skupio i objavio dosta građe iz usmene tradicije na romskome jeziku, a uza sve to danas postoji i pristojna, premda nepoznata širem čitateljskom krugu, pisana riječ na romskome jeziku. Možda bi se time dali izbjeći mnogi neologizam i posudjenica, a sačuvati stari romski izraz, što je jednim dijelom i bila autorova namjera. Zašto je autor smatrao nepotrebnim uključiti tu građu, ali potrebnim da skuplja unose za rječnik namijenjen Romima u Hrvatskoj po Europi, ostaje nerazjašnjeno.

Ovaj je priručnik svakako značajno ostvarenje za hrvatsku leksikologiju. Uz neke manje nedostatke, poput istoznačnica koje su navedene svaka kao zasebna lema, te nešto lektorskih i redaktorskih propusta, poput onoga da prevede značenje kratice *n* na romski jezik barem opisno, predstavlja značajan napor da se pokrene pitanje romskoga jezika i njegova statusa u hrvatskome društvu, kako akademskom tako i neakademskom. Pitanje je to koje nam dolazi iz same romske zajednice, a koja ovim rječnikom želi dati do znanja da je ovo pogodno vrijeme za istraživanje romske tradicije, kao i za preispitivanje njezinih temelja i daljnju izgradnju.

Marijana Janjić